

י.ט. זהות יהודית בחנוכה

חז"ל תקנו לדורות שני חגים - חנוכה ופורים. מקראי הקודש המופיעים בתורה אסורים במלאכה, אך החגים שמקורם בתקנת חכמים מותרים במלאכה והתייחדו במצוות הייעודיות להם. האפשרות שחכמים יחדשו חגים מדעתם אינה פשוטה, ואנו מוצאים שמרדכי ואסתר נתקלו בהתנגדות לחידוש פורים כיום חג לדורות (תלמוד בבלי מגילה ז, א). קביעת מועדים אלו מעידה על כוחם של חכמים והשפעתם על התורה שבעל פה.

ברקע תקנת חז"ל עומדת שאלה פשוטה - מדוע חכמים תקנו דווקא את החגים האלה לדורות? במגילת תענית מופיעים ימים רבים שנחגגו בימי הבית השני כימי שמחה, אך רק שני מועדים אלו נשאו לדורות, מה ייחודם? בפרק זה נבחן שאלות אלו לאור מטרת גזירות היוונים והסיבה לפרוץ מרד החשמונאים. בתחילת הפרק נבחן את מטרת גזירות היוונים, ולאחר מכן נבחן את אופי תקנת ימי החנוכה ולאור כך נקשר בין שני הדיונים.

גזירות היוונים

חנוכה ופורים נקבעו על ידי חז"ל כימים שמציינים את הצלת כנסת ישראל מגזירת שמד. למרות הדמיון, קיים שוני משמעותי בין שני חגים אלו:

1. אופי הגזירה: המן רצה להשמיד את ישראל ולהרוגם - גזירת שמד פיסית נגד כלל ישראל. לעומת זאת בחנוכה הגזירה הייתה כנגד הדת - גזירה דתית ולא גופנית.

2. מהות ההצלה: בסיום מגילת אסתר אנו מוצאים שמרדכי נהיה משנה למלך, אך היהודים נשארו לשבת בפרס. למרות שמגילת אסתר ארעה בימי שיבת ציון ובניית בית המקדש השני, אנחנו לא מוצאים שתושבי שושן ומדי היהודים הצטרפו לבניין הארץ. לעומת זאת החשמונאים לא הסתפקו בהצלה מגזירות היוונים, ולאחר הניצחון הם הקימו מדינה יהודית וחידשו את שלטון ישראל בארצו.

הרמב"ם בראשית הלכות חנוכה מתאר את הסיבה לתקנת חנוכה כיום חג, והיא נעוצה בעובדה שבסופה ייסדו את מלכות החשמונאים:

... עד שריחם עליהם אלהי אבותינו, והושיעם מידם, והצילם. וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם, והעמידו מלך מן הכהנים וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה עד החורבן השני. (ג. א)

בניגוד להמן, לא הייתה לאנטיוכוס הרביעי מטרה להרוג את כל היהודים, והגזירות נועדו לפגוע בדת היהודית כלאום נפרד ועצמאי. כדי לממש את מטרתו, גזר אנטיוכוס על שלוש מצוות מיוחדות:

... עתה באו ונעלה עליהם ונבטל מהם את הברית אשר כרת להם אלהיהם: **שבת, ראש חדש ומילה**. וייטב הדבר בעיני שריו ובעיני כל חילו: באותה שעה קם אנטיוכוס וישלח את נקנור משנהו בחיל גדול ועם רב ויבא לעיר יהודה לירושלם: ויהרג בה הרג רב ויבן במה בבית המקדש במקום אשר אמר אלהי ישראל לעבדיו הנביאים שם אשכין שכינתי לעולם. במקום ההוא שחטו החזיר ויביאו את דמו לעזרת הקדש. ובהיות זה כאשר שמע יוחנן בן מתתיה כהן גדול כי נעשה זה המעשה, וימלא קצף וחמה וזיו פניו נשתנה ויועץ בלבו מה שיכול לעשות על זה.

(אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד קפה)

עיקר המניע לפרוץ המרד היה דתי, לאור רצון החשמונאים לשמור על ייחודו של עם ישראל. במדרש זה אנו רואים שהיוונים גזרו על שלוש מצוות ספציפיות: **שבת, ראש חדש ומילה**. מדוע דווקא על שלוש אלו? המדרש עצמו עונה על השאלה - "עתה באו ונעלה עליהם ונבטל מהם את הברית אשר כרת להם אלהיהם". מטרת היוונים הייתה לפרק את הברית שבין הקב"ה ועם ישראל, והם הגיעו למסקנה שדבר זה אפשרי על ידי ביטול שלוש מצוות אלו. בפסקאות הבאות נראה את משמעות הברית הקיימת במצוות אלו.

מילה

הציווי על מצוות מילה מופיע פעמיים בתורה. הדיון העיקרי הינו בפרשת לך-לך בציווי לאברהם, ופעם שניה לאחר מתן תורה בתחילת פרשת תזריע בהקשר דיני טומאת יולדת. משמעות מצוות מילה היא כריתת ברית בבשרנו עם ה', ובה נתייחד מכל העמים. טעם זה כתוב במפורש בתורה בפרשת המילה בספר בראשית:

... וְאֶתְנֶה כְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וְאַרְבֶּה אוֹתְךָ בְּמֵאֵד מְאֹד: ... וְהִקְמֹתִי אֶת כְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וּבֵין זָרְעֶךָ אֲחֵרֶיךָ לְדֹרֹתֶם לְבְרִית עוֹלָם לְהִיּוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וּלְזָרְעֶךָ אֲחֵרֶיךָ: וְנִתְתִּי לְךָ וּלְזָרְעֶךָ אֲחֵרֶיךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֶת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזֶת עוֹלָם וְהִיִּיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם וְאַתָּה אֶת כְּרִיתִי תִשְׁמֹר אֲתָה וְזָרְעֶךָ אֲחֵרֶיךָ לְדֹרֹתֶם: זֹאת כְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זָרְעֶךָ אֲחֵרֶיךָ הַמּוֹל לָכֶם כָּל זָכָר: ...

(בראשית יז, ב-ט)

הקב"ה כורת ברית כפולה - ארץ וזרע. המילה 'ברית' חוזרת בפרשה זו מספר רב של פעמים, ומשמעותה היא שמעשה המילה היא ברית של כל אדם פרטי מעם ישראל עם ה'.

בהקשר זה אנו מוצאים קשר הדוק בין מצוות מילה וקרבת פסח. בתורה אנו מוצאים איסור שאדם ערל יאכל את קרבן הפסח, דבר שלא מצאנו במצוות אחרות. בתחילת ספר

1. הצורך בפסוק הבודד בספר ויקרא נובע מכך שאנו זקוקים לציווי אחרי מתן תורה, וכפי שהרמב"ם מדגיש בדבריו בפירוש המשנה (חולין ז, ו): "וכן אין אנו מלים בגלל שאברהם מל את עצמו ואת בני ביתו, אלא מפני שה' צונו על ידי משה להמול כמו שמל אברהם אבינו עליו השלום."

הושעו לנו מוצאים איזכור של שתי מצוות בלבד שבני ישראל קיימו מיד כשנכנסו לארץ - מילה ופסח. כמו כן, קשר זה בא לידי ביטוי בעובדה שאלו שתי מצוות עשה היחידות שחייבים עליהם כרת אם לא קיימו אותם.

אנו יכולים לראות את הקשר בין פסח ומילה גם בדברי חז"ל במכילתא דר' ישמעאל:

"והיה לכם למשמרת" - מפני מה הקדים הכתוב לקיחתו של פסח לשחיטתו ארבעה ימים? היה רבי מתיא בן חרש אומר: הרי הוא אומר 'ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים' (יחזקאל טז, ח). הגיע שבועתו שנשבע הקב"ה לאברהם שיגאל את בניו ולא היה בידם מצות שיתעסקו בהם כדי שיגאלו... נתן להם הקדוש ברוך הוא שתי מצוות: דם פסח ודם מילה שיתעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר: 'ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך' (יחזקאל טז, ו)... לכך הקדים הכתוב לקיחתו של פסח לשחיטתו ד' ימים שאין נוטלין שכר אלא על ידי מעשה... (מסכתא דפסחא פרשה ה)

שתי המצוות היחידות שעם ישראל קיים במצרים ובזכותן הוא ניצל הם פסח ומילה, מדוע? כפי שראינו המילה מייצגת את הברית שכרת אברהם וזרעו עם ה', ובכך ייחודנו משאר האומות.

הראשונים הרחיבו בהבנה שמשמעות מצוות מילה היא כריתת ברית עם ה'. כך לדוגמה הרחיב הרמב"ם במורה הנבוכים:

ויש במילה עוד ענין אחר צריך מאד, והוא שיהיה לאנשי זאת האמונה כלם, רצוני לומר מאמיני יחוד השם, **אות אחד גשמי שיקבצם**, ולא יוכל מי שאינו מהם לומר שהוא מהם והוא נכרי... אך זה הפעל כלומר המילה לא יעשהו אדם בו או בבניו רק מתוך אמונה אמיתית, כי אין זה שרט בשוק או כויה בזרוע אבל ענין שיהיה קשה מאד, וידוע ג"כ רוב האהבה והעזר הנמצא באנשים שהם כלם בסימן אחד ושהוא על צורת ברית, וכן זאת המילה הוא הברית אשר כרת אברהם אבינו על אמונת יחוד השם וכן כל מי שימול יכנוס בברית אברהם להאמין היחוד, להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו... (ג, מט)²

ר' חסדאי קרשקש בספרו 'אור השם' דן במשמעות מצוות מילה בתוך דיונו בנושא ההשגחה (מאמר ב כלל ב). לפי שיטתו, ההשגחה המיוחדת של ה' על עם ישראל נובעת מקיום מצוות מילה. אברהם אבינו תיקן את חטא אדם הראשון בכך שהוא הראה לכל העולם את אהבת ה' שהייתה בקרבו, כפי שבא לידי ביטוי במעשה העקידה. ר' חסדאי רואה במעשה המילה קרבן לה', כאשר האדם מקריב את עצמו לה'. מצוות המילה היא כעין עקידת יצחק פרטית שהרי האדם עצמו מקריב את עצמו כקרבן כלפי ה'³.

2. השווה לדברי ריה"ל בספר הכוזרי מאמר ג, ז: "והיתה אות ברית ההדבק בו ובזרעו הענין האלהי, כמו שאמר והקימותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריד".

3. ישנן השלכות הלכתיות רבות להבנה שמצוות מילה היא ברית בין עם ישראל והקב"ה, ראו בנושא זה בהרחבה במאמרי- 'מילה- מצווה שהיא ברית', המעין גליון טבת תשע"ב מעמוד 88.

היוונים, אשר העמידו על נס את תרבות החומר, שלמות הגוף האנושי ופומביות היצר, התנגדו לערך הצניעות והמשפחתיות של עם ישראל. מעשה המילה מבטא את ההבדל המהותי בין שתי התרבויות דווקא במקום בו טמון כוח הפריה. הייחוד בברית זו היא העובדה שהיא מחייבת כל יחיד מעם ישראל והיא קבועה על גופו של האדם, כדברי דוד המלך:

ת"ר: חביבין ישראל שסיבבן הקב"ה במצות, תפילין בראשיהן ותפילין בזרועותיהן וציצית בבגדיהן ומזוזה לפתחיהן, ועליהן אמר דוד: 'שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך'. ובשעה שנכנס דוד לבית המרחץ וראה עצמו עומד ערום, אמר: אי לי שאעמוד ערום בלא מצוה! וכיון שנזכר במילה שבבשרו נתייבבה דעתו, לאחר שיצא, אמר עליה שירה, שנאמר: למנצח על השמינית מזמור לדוד, על מילה שניתנה בשמיני. (מנחות מג, ב)

ראש חדש

המצווה השנייה שהמדרש מזכיר שהיוונים גזרו כנגדה היא ביטול ראש חדש. גם בנוגע למצווה זו מטרת היוונים הייתה להפר את הברית בין ה' ועם ישראל. כיצד ראש חודש מצביע על עניין מיוחד שקיים בין ה' ועם ישראל? היוונים לא גזרו על אחד מהתגים, כמו פסח או יום כיפור, אלא על ראש חדש, למה?

הציווי הראשון אל בני ישראל כעם הוא מצוות ראש חדש: "החדש הזה לכם ראש חדשים" (שמות יב, ב), וחז"ל לומדים מפסוק זה את מצוות קידוש החודש. כאשר עם ישראל מקדש את החודש הוא קובע מתי יחולו המועדים. הגמרא במסכת בבא בתרא מסבירה שיש כוח בידי כנסת ישראל לקדש ימים כחגים:

וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל - ר' יוסי הגלילי אומר: מועדי ה' נאמרו, שבת בראשית לא נאמרה; ... ר' יוסי בר נתן גמיר לה להא מתניתא ולא ידע ליה לפרושה, אזל בתריה דרב ששת לנהרדעא ולא אשכחיה, אזל בתריה למחוזא אשכחיה. אמר ליה: מאי מועדי ה' נאמרו, שבת בראשית לא נאמרה? אמר ליה: מועדי ה' צריכין קידוש בית דין, שבת בראשית אינה צריכה קידוש בית דין... (קכא, א)

אם בית דין לא מקדש את המועדים, הרי ימים אלו אינם ימים טובים אלא ימי חול רגילים. איך בפועל בית דין מקדש את המועדים? הרשב"א מסביר:

פ"ר ש"י ז"ל שלא המועדות בעצמן צריכין קידוש אלא ראשי החדשים שבהן תיקון המועדות... ור"ח ז"ל כתב וזה לשונו: מועדי ה' צריכין קידוש ב"ד לקבעם ולומר המועד ביום זה המקודש, ע"כ. (ד"ה מועדי ה')

קדושת המועדות חלה על ידי קידוש ראש חודש בבית הדין, וממילא נקבע מתי המועד יחול. בדרך זו מסביר ספר החינוך את שורש מצוות קידוש החודש: "משרשי מצווה זו (- ראש חודש), כדי שיעשו ישראל מועדי ה' בזמנן" (מצווה ד'). היוונים רצו לבטל את מצוות קידוש החודש, ובכך לגרום לביטול מועדי ישראל. הווי החיים של כל יחיד מעם

ישראל סובב סביב לוח השנה היהודי וחגיו. אם לא היה לנו לוח שנה עברי, אלא רק לוח שנה לועזי, הרי שחלק משמעותי מזהותנו היהודית הייתה בטלה, וזו הייתה מטרת היוונים. הרב סולובייצ'ק⁴ מסביר שלמרות שפורמלית מצוות קידוש החודש מוטלת על בית דין הגדול, מבחינה מהותית היא נעשית על ידי כלל ישראל. הסיבה שבית דין הגדול חייב בתהליך הקידוש היא משום שהוא הנציג של כנסת ישראל⁵. מצווה זו מוטלת על כלל ישראל היות וקידוש החודש קובע את כל לוח השנה העברי, וממילא את הווי החיים היהודי. בדרך זו כל כנסת ישראל חוגגת את החגים בזמן זהה וקיימת אחידות בין כל היהודים בכל העולם. הרמב"ם מרחיב בספר המצוות על חשיבות מצווה זו:

ובכאן שורש גדול מאד מרשי האמונה לא ידעוה ולא יתבונן במקומו אלא מי שדעתו עמוקה... ומפני אמרם שזה היום ראש חדש או יום טוב יהיה ראש חדש או יום טוב, בין שהיתה פעולתם זאת בחשבון או בראיה. כמו שבא בפירוש אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם אין לי מועדות אלא אלו. (מצוות עשה קנג)⁶

שבת

המצווה השלישית שהיוונים גזרו עליה היא שמירת שבת. כפי שראינו עד כה, היוונים בחרו בקפידה את המצוות עליהן גזרו - מצוות המייחדות את עם ישראל כעם. כך הדבר גם בנוגע למצווה זו כפי שמופיע בתורה שהשבת היא אות מיוחדת שניתנה לעם ישראל:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: וְאַתָּה דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אַךְ אֶת שַׁבְּתוֹתֵי תִשְׁמְרוּ כִּי אוֹת הוּא בְּיָנֶיךָ וּבְיַנְיָכֶם לְדַרְתֵּיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשְׁכֶם... וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדַרְתֶּם בְּרִית עִוְלָם: בְּיָנֶי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעַלְמָם כִּי שִׁשַּׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנְפָשׁ. (שמות לא, יב-יז)

התורה אומרת שהשבת מהווה אות בין ה' ועם ישראל ומעידה שה' ברא את העולם. הרמב"ם במורה הנבוכים מסביר שיש טעם כפול למצוות השבת, ובשמירתה אנו מחדשים בכל שבת את קיום האות כפועל:

...ולזה צונו בתורה הגדיל זה היום עד שיתקיים יסוד חדוש העולם ויתפרסם במציאות, כשישבתו בני האדם כלם ביום אחד, וכשישאל מה עלת זה, יהיה המענה כי ששת ימים עשה ה'. וכבר באו בזאת המצוה שתי עלות מתחלפות מפני שהם לשני עלולים מתחלפים, וזה שהוא אמר בעלת הגדיל השבת בעשרת הדברות הראשונות, אמר, כי

4. 'קובץ חידושי תורה' עמודים מז-סה; הובא בקיצור ב'שיעורים לזכר אבא מרי' ח"א בתוך 'הזכרת ר"ח וחוקה"מי'. ראו בנושא זה גם בספרי 'מסיני ועד ימינו' עמודים 76-81.

5. ולכן מצווה זו מוטלת דווקא על בית דין שבארץ ישראל, שרק שם ניתן לייצג את כלל ישראל, ראו בהרחבה בהפניה לספרי בהערה הקודמת.

6. בעניין שיטת הרמב"ם ראו במאמרי 'מצוות קידוש החודש', עלון שבות 165 עמודים 19-38.

ששת ימים עשה וגו', ואמר במשנה תורה וזכרת כי עבד היית במצרים וגו' על כן צוך ה' אלהיך וגו'. וזה אמת, כי העלול במאמר הראשון הוא כבוד היום והגדילו כמ"ש, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו, זהו העלול הנמשך לעלת כי ששת ימים וגו'. אמנם נתנו לנו תורת השבת וצוותו אותנו לשומרו הוא עלול נמשך לעלת היותנו עבדים במצרים, אשר לא היינו עובדים ברצוננו ובעת שחפצנו ולא היינו יכולים לשבות, וצונו בתורת השביתה והמנוחה לקבץ ב' הענינים...

הרמב"ם כותב שה' ציווה אותנו שני ציוויים שונים בשבת וכל אחד מתייחס לטעם אחר של השבת. ציווי ראשון הוא כבוד היום וגדולתו וזה קשור לטעם של בריאת העולם. הציווי השני של שמירת השבת עניינו איסורי מלאכה ומתייחס לטעם של יציאת מצרים⁷. דברי הרמב"ם האלו מהווים את הבסיס לסדר ההלכות במשנה תורה.

הרמב"ם מתחיל את הלכות שבת בהצגת עקרונות כלליים בהלכות שבת, ומספר הלכות השייכות ליום שיש ונוגעות להכנות לשבת (פרקים א-ו). לאחר מכן הרמב"ם מציג את לט' אבות מלאכה (- מהתורה) ואת איסורי מלאכה שתוקפם מדרבנן (ז-כח). איסורי המלאכה (לפי מורה הנבוכים) נובעים מעניין המנוחה בשבת וזה לאור הטעם של התורה בפרשת ואתחנן. הרמב"ם פוסק בצורה שיטתית את ההלכות שתוקפם מדאורייתא ולאחר מכן את הדינים שמדרבנן⁸. בפרק כט הרמב"ם חוזר לדון במצווה שתוקפה מדאורייתא, קידוש השבת, ומסביר שמהות המצווה היא זכירת גדולת היום. כפי שראינו במורה הנבוכים משמעות מצווה זו היא כנגד האות שיש לזכור שה' ברא את העולם. לפי תפיסת הרמב"ם, במצוות קידוש אנחנו מקיימים את טעם השבת כפי שמופיע בפרשת יתרו.

עד כה ראינו שהיוונים גזרו כנגד שלוש מצווה שונות שהצד השווה שבהן נוגע לכך שהן מהוות אות מיוחד בין ה' וישראל. כל מצווה מסמלת קשר נוסף עם הקב"ה, שבכל אחת מהם היהודי צריך ליטול חלק:

א. מילה - ברית בין ה' והאדם הפרטי. ברית אישית פרטית.

ב. חדש - ברית בין ה' ועם ישראל. ברית לאומית.

ג. שבת - ברית בין ה' והעולם (כלל הבריאה). ברית אוניברסאלית.

הרב יחיאל ויינברג הציע פרשנות שונה למשמעות גזרות היוונים ונביא אותה בלשונו:

הלא מוזר הדבר! מלכות יון לא היתה עריצה. היא לא הכבידה את שלטונה על הארצות והממלכות שכבשה... הופעה מעניינת בכל הדבר הוא זה, שהמתייוונים לא בגדו בגלוי בעמם, לא דרשו להפסיק באופן רדיקלי את הקשר עם תורת ישראל. להפך, הם עשו את עצמם כשומרים את התורה האמיתית ורצו רק להגיב נגד הוספות אנשי ההלכה. צאו וראו כמה דומים מעשיהם למעשי המתבוללים שבמאה ה-19. המתיוונים

7. משום כך בפרשת יתרו נאמר 'זכור' לעומת פרשת ואתחנן שנכתב 'שמור'.

8. בפרקים כז-כח הרמב"ם דן בכמה הלכות יוצאות מן הכלל, ולא נעסוק בעניין זה כאן.

הצדוקים שהכחישו את האמונה בתחיית המתים, באשר קשה היה להביא את זה לידי הסכם עם הפילוסופיה של היונים, דווקא הם עמדו בכל תוקף להגן על מה שכתוב בתורה ורק על מה שכתוב בה. כי הם היו מתבוללים, אנשים שבחיים הרוחניים תרבותיים התרחקו מן היהדות... היהדות לא הייתה בשבילם תרבות רוחנית, שבה מקור כל החיים, אלא נעשתה אצלם רק "דת" ונקודה שריכוזה סביבה את רגשיהם הרומנטיים ואת חיבתם לעבר... כי התנגדותם הייתה בעיקרה ובתוך תוכה התנגדות להתפתחות החיים, שכלולם ושפורם על יסוד התורה, התנגדות לרצונם של רבני התורה, שרוח התורה והגיונה יהיו חופפים על כל מקצועות חיי האדם מישראל. הם לא רצו להסיר את "דת" ישראל, לכאורה רצו לשמור עליה... לא בביטול הדת רצו אלא בביטולם של חיי דת מלאים ושלמים. או אם נדבר במשל: לא רצו לבטל את מצות אכילה המצה, אבל רצו לבטל את ליל הסדר, סמל חיי הדת של ישראל בתפארתם ועוזם⁹.

דרכי ההתמודדות של החשמונאים

בספרים המתארים את תקופת החשמונאים אנו מוצאים סיפורים רבים העוסקים בגבורת היהודים בשמירת מצוות אלו. בספרי החשמונאים (א ו-ב) מתוארת בהרחבה מסירות הנפש לשמירת מצוות מילה, ובייחוד של הנשים היהודיות שמסרו (כפשוטו) את נפשן כדי שבניהם יהיו נימולים. בעניין זה בלטו הנשים מעל הגברים, ויתכן ובעקבות כך אנו מדגישים בחנוכה את העניין של אף הם היו באותו הנס¹⁰.

מפורסם הסיפור שמופיע בספר חשמונאים (פרק ב) בעניין המלחמה בשבת כמניע של מתתיהו להכרזת המרד. בסיפור זה מובא שהייתה מערה גדולה במדבר שאליה ברחו הרבה מהחסידים שהתנגדו לגזירות היוונים. בשלב מסוים היוונים גילו אותם ועלו למלחמה נגדם בשבת. החסידים בחרו שלא להילחם כנגד היוונים:

לא ענו להם ולא השליכו עליהם אבן ולא סתמו המחבואים. באמרם נמותה כולנו בתומנו, עדים אנו השמים והארץ כי בלא משפט תספוננו. ויערכו עליהם מלחמה בשבת וימותו הם ונשיהם ומקניהם כאלף נפש אדם... ויאמרו איש אל רעהו: אם נעשה כולנו כאשר עשו אחינו ולא נילחם בגוים על נפשנו ועל תורתנו עתה מהרה ימחו אותנו מעל פני הארץ. ויוועצו ביום ההוא לאמר: כל אדם אשר יבוא אלינו למלחמה ביום השבת נילחם בו ולא נמות כולנו כאשר מתו אחינו במחבואים.

9. 'הימים ההם והזמן הזה – לאור נרות החנוכה', בתוך ספרו לפרקים עמודים תקלח-תקמד (תשס"ב).

10. דברינו כאן עולים בקנה אחד עם ההבנה שמשמעות האמירה של אף הם היו באותו הנס שהם היוו חלק אינטגרלי ואקטיבי בנס ובמסירות הנפש, ולא רק שהגזירות חלו גם עליהם. ראו בנושא זה להלן בפרק כז.

לענייננו, הנקודה החשובה היא המקום המרכזי שתפסה המלחמה על השבת בקרב היהודים כנגד היוונים¹¹. ליהודים היה ברור שהגזירה על השבת הינה עילה לפתיחת מרד, ולפעמים חילול שבת היא קיומה, ולכן אנו מצווים להילחם בשבת ועל השבת.

אופי ימי החנוכה

הזכרנו בתחילת הפרק שחנוכה הוא חג שיסודו מדרבנן. המועדים אשר מקורם מהתורה הם מקראי קודש ואסורים במלאכה, אך בחגים שיסודם בדברי חכמים אין איסור מלאכה ונתקנו מצוות המיוחדות לימים אלו. יש לבחון האם גם לימי חנוכה קיימת משמעות לעיצומו של יום למרות שהוא לא נאסר בעשיית מלאכה, או שימים אלו הם כמו כל ימי החול ורק חז"ל קבעו מצווה מיוחדת של הדלקת נרות בימים אלו.

נראה ששאלה זו עומדת בבסיס תשובת הרב משה פיינשטיין:

וצריך לומר שהמח"ב והזרע אמת סוברין דברכת זמן הוא על היום כמו ביו"ט, ולכן כשבירך זמן אף בלא הדלקה יוצא כמו שיוצא ביו"ט בברכת זמן אפילו בשוק. אבל זה אינו דלא הוזכר זה בגמ' לענין חנוכה דאמר... אלא ודאי שלא נתקן בחנוכה ובפורים זמן על היום כיון שאין בהימים קדושה ורק על מצוה דהדלקה וראיה נתקן גם ברכת זמן כמו על כל המצות שבאין מזמן לזמן, ולכן כשבירך שלא בעת קיום המצוה אינו כלום...

האם יש חובה לברך 'שהחיינו' בימי החנוכה על עיצומו של יום? ביום הראשון אנו מברכים בהדלקת הנרות שלוש ברכות, והשלישית מתוכן היא ברכת 'שהחיינו'. הגמרא אומרת שגם אדם שאינו מדליק נרות אלא רק רואה נרות דלוקים, מברך שתי ברכות - 'שעשה ניסים' ו'שהחיינו'. השאלה שדן בה הרב פיינשטיין היא האם אני יכול לברך שהחיינו גם כשאני רואה נרות חנוכה? משמעות הספק היא האם ברכת 'שהחיינו' היא על עיצומו של יום, חג חנוכה, או שמא ברכת שהחיינו היא על קיום מצוות הדלקת הנרות אך אין אופי מיוחד לימים אלו. הרב פיינשטיין מכריע שאין לברך 'שהחיינו' אם אין נרות חנוכה, אך לעומת זאת אנו מוצאים בשו"ת קול מבשר גישה שונה:

(ד) ועתה נבוא לדון לענין השאלה של כת"ה על דבר ברכת שהחיינו. והנה גבי חנוכה משטחיות לשון הגמרא בשבת דף כ"ג והשו"ע או"ח סי' תרע"ו נראה דוקא המדליק

11. סיפור זה מהווה נקודת מוצא לדיונים רבים בנוגע להלכות מלחמה בשבת. ראו בעניין זה את מאמרו של משה הר- ילבעיית הלכות מלחמה בשבת בימי בית שני ובתקופת המשנה והתלמוד, תרביץ ל; חנוך אלבק בהשלמות למסכת שבת עמוד 9; וכנגדם במאמרו של בצלאל בר כוכבא- 'מלחמת התגוננות בשבת על פי ספרי המקבים' בתוך קובץ מאמרים 'מדינת החשמונאים'. וראו במאמרו המקיף של הרב שלמה גורן בנושא זה בספרו 'תורת השבת והמועד'. עיקר המחלוקת בין השיטות השונות הוא לגבי ההלכה לפני בית שני בעניין מלחמה בשבת, אך שוררת תמימות דעים בנוגע להלכה שמלחמה דוחה שבת מימי החשמונאים והלאה.

או הרואה מברך, אבל המאירי בשבת שם כתב וז"ל מי שאין לו להדליק ואינו במקום שאפשר לו לראות י"א שמברך לעצמו שעשה נסים ושהחיינו בלילה א' ושעשה נסים בכל הלילות והדברים נראים עכ"ל. ובאמת קשה על הפוסקים שלא כתבו כדבריו של המאירי... ואפילו אם אין מברך שעשה נסים רק בשעת הדלקה או בשעת ראייה מ"מ שהחיינו צריך לברך על עצם הזמן... והנה מלשון הש"ע אין שום הכרע יותר מלשון הגמרא נגד דעת המאירי... כמו ביו"ט דאם אין לו כוס קי"ל דזמן אמרו אפילו בשוק. והא דאין מפורש דין זה בגמרא ושו"ע הוא משום דזה מילתא דלא שכיחא שיהי' במקום שאי אפשר לו לראות נר חנוכה של אנשים אחרים שמדליקים בפתחי הבתים בחוץ... ומזה מוכח ג"כ דבחנוכה הדין כמו ברגל לענין ברכת זמן...

הרב ראטה מביא את שיטת המאירי הסובר שיש לברך 'שהחיינו' על חנוכה כמועד. המאירי מתייחס לדברי הגמרא במסכת שבת (כג, א) האומרת שאדם שלא מדליק נרות, אך רואה אותם, מברך 'שעשה נסים' וביום הראשון גם שהחיינו. המאירי כותב שכך ההלכה גם במקרה קיצוני יותר מהמתואר בגמרא; במקרה שהאדם אינו רואה כלל נרות חנוכה, בכל יום הוא יכול לברך 'שעשה נסים' וביום הראשון יברך שהחיינו. הסברה שעומדת בבסיס דברי המאירי היא ששתי ברכות אלו אינן קשורות למצוות הדלקת נרות, אלא למעמד חנוכה כיום חג ללא קשר למצווה ספציפית. הרב ראטה מביין למסקנה כמאירי, וזאת משום שאין הכרע מדברי הגמרא והשולחן ערוך כנגד שיטתו, ודבריו נראים הגיוניים מסברה.

נראה כי אנו מוצאים את העקרונות העומדים בבסיס מחלוקת אחרונים זו גם בדברי הראשונים. בהלכה הפותחת את הלכות חנוכה במשנה תורה לרמב"ם מובא שחג החנוכה נתקן על הצלה במלחמה כנגד היוונים. בהלכה ב' הרמב"ם מזכיר את נס פך השמן וזאת בתור אירוע נוסף שאירע בימים ההם. מדברי הרמב"ם בהלכה ג' נראה שהוא הבין שיש תקנה נפרדת לדורות לכל אחד מהאירועים שקרו:

ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחלתן מליל חמשה ועשרים בכסלו (1) ימי שמחה והלל (2) ומדליקין בהן הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות להראות ולגלות הנס, (1) וימים אלו הן הנקראין חנוכה והן אסורין בהספד ותענית כימי הפורים, (2) והדלקת הנרות בהן מצוה מדברי סופרים כקריאת המגילה. (ג, ג)

הלכה א עוסקת בהצלה מפני השמד והגזירות, וההצלה הייתה בחזרת מלכות לישראל. הלכה ב עוסקת בנס פך השמן, נס נקודתי שמדבר על הצלה ספציפית בבית המקדש. לאחר מכן בהלכה ג הרמב"ם מפריד בין שתי תקנות:

א. חנוכה כיום שמחה והלל.

ב. מצווה של הדלקת נרות כדי לגלות הנס.

נראה שהרמב"ם מבין שיש שני עניינים שונים:

1. אופיו של חנוכה הוא כיום שמחה והלל, משום ההצלה על ידי המרד.
  2. נתקנה מצווה למטרת פרסומי ניסא, כנגד נס פך השמן.
- הרמב"ם ממשיך בחלוקה זו גם בהמשך הלכות חנוכה; פרק ג עוסק במצוות הלל הנוגעת לאופי היום. פרק ד עוסק בהלכות הדלקת הנרות שזה העניין השני שטמון במועד זה¹². לפי הסבר זה עולה שלשיטת הרמב"ם קיים אופי מיוחד לימי החנוכה - ימי הלל ושמחה. לעומת זאת, נראה שמדברי רב אחאי גאון עולה גישה שונה:

שאלתא דמייביין דבית ישראל לאודווי ולשבוחי קמי שמיא בעידנא דמתרחיש להו ניסא דכתיב... וכד מטי יומא דאיתרחיש להו ניסא לישראל, כגון חנוכה ופורים, מייביי לברוכי ברוך אשר עשה ניסים לאבותינו בזמן הזה, בחנוכה על שרגא, בפורים על מקרא מגלה...

רב אחאי גאון מדגיש שההודאה על הנס שבאמירת ההלל היא 'בעידנא דמתרחיש ניסא'. השאלות מדבר על ברכה על נס, בדומה לברכות הנס שמופיעות בפרק תשיעי במסכת ברכות. כמו שיש חיוב לברך על נס שנעשה לאבותינו כאשר אנו עומדים במעלה בית חורון, אנו מצווין להודות על הנס שאירע בחנוכה. לפי רב אחאי גאון לא מדובר על ימים בעלי אופי של ימי הלל ושמחה, אלא אמירת ההלל נובעת מדין ברכה על נס ההצלה¹³.

זהות יהודית בימינו לאור חנוכה

לאור הסיבה שבגינה חז"ל תקנו את חג החנוכה, עולה משמעות רבה לחג בימינו. כפי שכבר הזכרנו, הרמב"ם פותח את הלכות חנוכה בהסבר מדוע אנו חוגגים את ימים אלו ומזכיר את גזירות היוונים ואת התשועה הגדולה של חזרת מלכות ישראל (ג, א).

12. נראה שבדרך זו יש ליישב תמיהה מדוע הלכות הלל מופיעים באמצע הלכות חנוכה? חנוכה הוא מועד שעניין היום זה יום הלל ושמחה, ומשום שיום זה מיוחד בעניין זה הרמב"ם מנה את הלכות ההלל בתווך של הלכות חנוכה. בפורים שני העניינים מתאחדים: קריאת ההלל בפורים היא המגילה, וזו גם הדרך החיצונית של פרסומי ניסא. נעיר כי הגרש"ז אורבך (שו"ת מנחת שלמה תנינא סימן נח) הסביר את החלוקה בחנוכה הפוך מדברינו. הגרש"ז מבין שעניין הדלקת הנרות הוא הודאה על הנס, ואמירת ההלל נובעת מדין צדדי.

13. יתכן וקיימת השלכה נוספת למחלוקת זו בנוגע לסדר הברכות. השאלות כותב שסדר הברכות הוא: 1. להדליק נר. 2. שהחיינו. 3. שעשה נסים. לפי השאלות ברכת שעשה נסים היא נפרדת ונובעת מחיוב לברך על כל נס, ולכן ברכת שהחיינו עיקרה על המצווה המיוחדת של הדלקת נרות. לעומת זאת לפי הרמב"ם סדר הברכות הוא: 1. להדליק נר. 2. שעשה נסים. 3. שהחיינו. ברכת שהחיינו עיקרה על היום ולכן היא סמוכה לברכת שעשה נסים שעיקרה על העניין של ימי הלל והודאה, וברכת שהחיינו כמו בכל מועד באה לאחר 'קידוש' המועד. עוד לגבי מחלוקת זו ראו בדברי המהרש"ל בים שלמה' בבא קמא ז, לו; 'באר מרים, חנוכה', עמודים 54-59.

החשמונאים נלחמו ביוונים בגלל הגזירות שפגעו באפשרות לשמור על זהותם היהודית. הצלחת המרד באה לידי ביטוי בכך שבסיומו הוקמה מדינה שהייתה מבוססת על זהותה היהודית, והתנגדה לתרבות המתיוונים. חג החנוכה הוא חג 'ציוני דתי', חג העצמאות של מדינת החשמונאים שחרטה על דגלה את יסודות היהדות.

ראינו לעיל את תשובת הרב ראטה שדן באופי יום חנוכה. נושא התשובה איננו הלכות חנוכה, אלא התשובה עוסקת בשאלה האם ניתן לברך שהחיינו ביום העצמאות. בתשובה זו הוא מקיים זהות מוחלטת בין חנוכה ובין יום העצמאות בימינו:

תבנא לדינא בנידון דידן, ביום שנעשה בו נס לכל ישראל ממיתה לחיים ומעבדות לחירות והוקבע ליו"ט היינו יום העצמאות, לדעת הפר"ח אין לברך שהחיינו ולדעת המאירי ומהריעב"ץ והר"י מולכו ובעל ס' משנה ברורה צריכים לברך שהחיינו. ואם יברכו שהחיינו לפני אמירת הלל כמ"ש מהר"ש מוילנא אפשר דשפיר דמי גם לדעת הפר"ח. (אות ה)

הרמב"ם כותב שיסוד חנוכה מבוסס על שני עקרונות: הניצחון במלחמה ונס פך השמן. מדוע הרמב"ם זקוק לשני יסודות שונים? נראה שהרמב"ם מלמד אותנו כאן יסוד חשוב שנלמד מהחשמונאים; הקמת מדינה צריכה להיות מבוססת על שני עקרונות:

א. מקום פיסי שבו כנסת ישראל תתאחד.

ב. מהות וזהות שתאחד את כולם, ותהווה מטרה לשהותם המשותפת.

החשמונאים ייסדו מדינה שיש בה יסוד כפול- הצלה מאויב, ובנוסף שמירת הזהות היהודית. אין משמעות ליצירת קהילה בארץ ישראל אם אין לה מטרה משותפת שהיא שואפת להגיע אליה. כל המועדים שמופיעים במגילת תענית בטלו חוץ מפורים וחנוכה, מדוע? רק לימים אלו יש משמעות לדורות גם אחרי שמדינת החשמונאים חרבה. הסיבה שאנו חוגגים את יום העצמאות של מדינת החשמונאים אלפיים שנה אחרי שהיא חרבה, היא משום שאנו באים לשמר תשועה החשובה לדורות.

הברייתא (שבת כא, ב) העוסקת בשאלה 'מאי חנוכה' מסבירה שעיקר הנס הוא פך השמן - נס דתי. לעומת זאת, בברכת על הניסים אנו מוצאים רק את ההצלה על ידי מלחמה - נס לאומי. חג החנוכה יוצר השלמה בין שני תחומים - בין יושבי בית המדרש ובין העוסקים בצרכי ציבור וביישוב העולם. ימי החנוכה מלמדים אותנו שאי אפשר לנתק בין שני התחומים ויש לשלב את שתי המערכות לאחת. יש לזכור שהחשמונאים לא עשו מלחמה בעקבות גזירות על הגוף אלא במטרה לשמור על הנפש. לאחר סיום הנפת אות המרד, יש ייסוד מדינה המבוססת על ערכי היהדות ומצוותיה¹⁴.

14. הרוג'וצובר (צפנת פענח על הלכות חנוכה לרמב"ם) הסביר לאור כפילות זו מדוע בימינו לא מצאנו שמברכים על ראיית נר חנוכה. לשיטתו ברכת הרואה נתקנה על הניצחון במלחמה, וברכת על הניסים נתקנה על נס פך השמן. לכן בימיו, כשאינן מלכות ישראל, לא נוהגים לברך על ראיית נר חנוכה.

ראינו שהחשמונאים מסרו את נפשם על שלוש מצוות שונות המייצגות עקרונות שונים בשמירה על הזהות היהודית: במישור הפרטי של כל אדם בינו ובין הבורא (- מילה). במישור הלאומי של כלל כנסת ישראל (- חודש), ובמישור האוניברסלי בקשר לבורא עולם מתוך הבריאה כולה (- שבת). החשמונאים הרחיבו את משמעות קיום התורה מעבר לקיום הריטואל הדתי, לעבר קיום המצוות המבטא את זהותנו. כפי שהרב ויינברג הרחיב, קיום המצוות נוגע לחיי הפרט והכלל במובנם הרחב ולא מצטמצם לפעולות ריטואליות מסוימות.

